

Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK^a

Özet

Türkiye, 1996 yılında Gümrük Birliği'ne dâhil olmuş ve bu dönemden itibaren Avrupa Birliği (AB)'den gelen işlenmiş tarım ürünü ve sanayi mallarına yönelik tüm gümrük vergisi ve eş etkili tedbirlere yönelik uygulamalarını tamamen yürürlükten kaldırmıştır. Böylece Türkiye ekonomik bütünleşme sürecinde çok önemli bir adım atmıştır. Türkiye Gümrük Birliği'ne başlarken toplam dış ticaretinin yarısını aşan kısmını AB ile gerçekleştiren, son yıllarda bu payında önemli azalışlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, ithalat noktasında Rusya Federasyonu, İran ve Çin'in; ihracat noktasında ise, Irak başta olmak üzere diğer Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin ön plana çıkmış olmaları önem arz etmektedir. 2008 küresel finans krizini takip eden süreçte AB ekonomilerinde yaşanan resesyon ve tüketim daralmasının Türkiye ile AB arasındaki ticarete önemli etkileri olmuştur. Bu çalışmada Gümrük Birliği sürecinin başladığı 1 Ocak 1996 tarihinden günümüze kadar Türkiye'nin dış ticaretindeki yapısal dönüşüm incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Türkiye, Dış Ticaret, İthalat, İhracat, Cari Açık, Ekonomik Büyüme.

JEL Sınıflandırması: F10, F43, J51, P45.

An Investigation on Turkey's Foreign Trade since Customs Union Membership

Abstract

Turkey began the membership in the Customs Union In 1996. From this period on, Turkey completely removed all customs duties and measures and its equivalent effects related to the processed agricultural products and industrial goods imported from European Union countries, Thus, Turkey has taken a very important step in the process of economic integration. Turkey realised just a little more over the half of its foreign trade at the beginning of the Customs Union, In recent years, the foreign trade composition of Turkey has dramatically changed. In this context, the fact that at the point of import the Russian Federation, Iran and China; and also, at the point of export, Iraq and other Middle Eastern countries nearby, in particular, have come to the fore is very important. In addition, it has been seen that the EU economy during the global financial crisis, recession and contraction in consumption have adversely affected the trade between Turkey and the EU. In this study, structural transformation in Turkey's foreign trade were examined the process of the Customs Union from 1 January 1996 to the present.

Keywords: Customs Union, Turkey, Foreign Trade, Import, Export, Current Deficit, Economic Growth.

JEL Classification: F10, F43, J51, P45.

^a Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, sen-turkmehtmet@hotmail.com

1. Giriş

Son yüzyıl içerisinde ülkelerarası ekonomik ve siyasi bütünleşme hareketlerinde yaşanan gelişmeler, ticari ve finansal aktivitelerin de gelişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle dış ticaret alanında artan bu serbestleşme eğilimi rekabete küresel bir nitelik kazandırmasının yanında ticaretten elde edilen kazanımları da artırmıştır. Bu noktada yüksek kaliteli üretim yapan, ucuz iş gücüne sahip olan, stratejik doğal kaynaklara ev sahipliği yapan ve coğrafi konum itibarıyla uluslararası pazarlara yakın olan ülkeler ön plana çıkmışlardır. Bu durum, söz konusu ülke ekonomilerini de son derece olumlu etkilemiştir.

Şahinöz (2002)'ye göre; uluslararası ticaret ekonomik büyümenin tek kaynağı olmasa da, dünya ekonomisinin gelişmesine çok önemli katkılarda bulunmuştur. Ekonomilerini uluslararası ticarete açabilecek bir düzeye yükseltip dış ticarete yönelen gelişmekte olan ülkeler, özellikle uluslararası ticaretin hızla geliştiği dönemlerde dış pazarlardan yararlanıp ekonomik büyümelerine ivme kazandırmışlardır.

Ülkemiz küresel çapta ticari serbestleşme hareketine Ticaret ve Tarifeler Genel Antlaşması (GATT)'na üye olarak başlamıştır. 1951 yılında İngiltere-Torquay'da yapılan müzakerelerde, bir çok ülke ile beraber Türkiye'nin de GATT'a katılması öngörülmüştür. Türkiye anlaşmayı 1953 yılında imzalamıştır. (Karaca, 2003). Türkiye bölgesel düzeyde de, bir çok serbest ticaret antlaşmasına taraf olunmuştur. En önemli bölgesel ticareti serbestleştirme girişimi de Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği antlaşmasıdır. Gümrük Birliği, taraf ülkelerin aralarındaki ticaretin her çeşit tarife ve eş değer vergiden muaf bir biçimde gerçekleşebildiği ve tarafların, birlik dışında kalan ülkelere yönelik olarak da ortak bir gümrük tarifelerini benimsedikleri bir ekonomik entegrasyon modelidir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, ab.gtb.gov.tr, Erişim: 01.05.2014).

Türkiye'nin AB'ye üyelik müracaatı 1959 yılında gerçekleşmiştir. O dönemdeki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye arasında 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile de Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini nihai hedef olarak tanımlayan üyelik süreci başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine giden yol "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "son dönem" olarak tanımlanmıştır. Bu süreç 22 yıllık kademeli bir geçiş dönemini ifade etmektedir (Antalya AB Bilgi Merkezi, 2010:2). 23 Kasım 1970 tarihinde AET ile Türkiye arasında kota ve tarife uygulamalarının kaldırılmasını ve malların serbest dolaşımını sağlamaya yönelik bir takvimin belirlendiği "Katma Protokol" imzalanmıştır. 31 Aralık 1995 tarihinde de 95/1 sayılı AB-Türkiye "Ortaklık Konseyi Kararı"

ile “Gümrük Birliği” tesis edilmiştir (Dünya Bankası, 2014:1). Aslında, Gümrük Birliği; Türkiye ile AB arasında yapılmış yeni bir anlaşma değildir. 1963 Ankara Anlaşmasıyla başlatılan bütünleşme sürecinin bir aşamasıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Erişim: 01.05.2014). Katma Protokol’ün imzalanması ile birlikte AB tek taraflı olarak Türkiye lehine işlenmiş tarım ürünü ve sanayi mallarına yönelik tüm gümrük vergisi ve eş etkili tedbirlere yönelik uygulamalarını tamamen yürürlükten kaldırmıştır. Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği Anlaşması’nın tesis edilmesi ile de Türkiye, AB lehine aynı uygulamayı gerçekleştirmiştir.

Türkiye’nin Gümrük Birliği ilişkisini kuran Ortaklık Konseyi Kararı’nın 16. maddesi uyarınca, AB’nin Ortak Ticaret Politikasını üstlenme yükümlülüğü ve üçüncü ülkelere yönelik olarak AB’nin tercihli ticaret sistemini üstlenme zorunluluğu bulunmaktadır (Aydın, 2004).

Literatürde, Gümrük Birliği’nin etkileri farklı sınıflandırmalara tabi tutulabildiği gibi, genel olarak etkiler statik ve dinamik etkiler olarak iki temel başlık altında incelenmektedir (Kreinin,1964). Statik etkiler teknolojik ve ekonomik yapının değişmemesi varsayımı altında bir kez ortaya çıkan etkiler olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler statik etkileri oluşturmaktadır (Dura ve Atik, 2003). Ticaret saptırıcı etki ve ticaret yaratıcı etki üretim etkisi olarak da ifade edilmektedir. Ticaret yaratıcı etki ülkedeki tüketimin ülkede üretilen yüksek maliyetli mallardan Gümrük Birliği’ne giren ülkelere üretilen düşük maliyetli ülke mallarına kayması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Ticaret yaratıcı etki birlik içerisinde üye ülkeler arasındaki ticaret hacminin genişlemesi neticesinde oluşmaktadır. Ticaret saptırıcı etki ise, Gümrük Birliği’nin kurulmasından sonra en verimli üreticinin birlik dışında kalması neticesinde birlik içinde kalan ülkelerin bu ülkeden yapmakta oldukları ithalatın sona ermesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Gümrük Birliği dışında kalan ülkelerle yapılan ticaret hacminin daralması ticaret saptırıcı etkiyi oluşturmaktadır (Dura ve Atik, 2003). Gümrük Birliği’nin statik etkilerinden bir diğeri de ticaret hadleri etkisidir. Yıldırım ve Dura (2007)’ye göre, ticaret hadleri ihracat fiyatları ile ithalat fiyatlarının birbirine oranıdır. Ülkenin ithal ettiği malların fiyatındaki artış ve ihraç ettiği malların fiyatındaki düşüş ticaret hadlerinin ülke aleyhine değiştiğini gösterir. Ters durumda ise, ithal mallarının fiyatındaki düşüş ve ihraç mallarının fiyatındaki artış, ticaret hadlerini ülkenin lehine çevirmektedir (Yıldırım ve Dura, 2007:145).

Dinamik etkiler ise, uzun dönemli etkiler olmakla birlikte büyüme hızı üzerinde ortaya çıkan etkileri tanımlamaktadırlar. Daha rekabetçi bir piyasa yapısı, ölçek ekonomileri, dış ticaret işlemlerinden kaynaklanan risk ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve dışsal

ekonomiler dinamik etkileri oluşturmaktadır (Kreinin,1964). Ayrıca, yatırımların teşvik edilmesi ve sanayileşme hızının artması da dinamik etkiler bağlamında sayılabilir (Dura ve Atik, 2003). Gümrük Birliği'nin zikredilen dinamik etkileri ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerinde önemli yansımalara sahiptir. Belirtilen etki sadece ekonomik büyüme üzerinde değil, aynı zamanda ülkelerin ekonomik aktivitelerinin niteliği üzerinde de etkili olmaktadır.

Piyasa büyüklüğü ve büyüme oranı arasındaki ilişkinin dinamik etkilerden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Dünya refahı için hatta Gümrük Birliği'ne katılmayan ülkeler için bile dinamik etkilerin olumlu sonuçları vardır (Kreinin,1964). Rekabet artışı neticesinde de dinamik etki ortaya çıkmaktadır. Rekabet artışı ise, hem doğrudan yabancı sermaye yatırımı vasıtasıyla hem de birlik içindeki diğer ülkelerden yapılan ithalat neticesinde sağlanabilmektedir. Gümrük Birlikleri'nin büyük çapta üretime imkân sağlaması ise, hem içsel hem de dışsal ölçek ekonomilerine neden olmaktadır. Piyasadaki belirsizliğin azalması, firmaların uzun dönemli yatırım planları yapabilmesini sağlamakta ve içsel ölçek ekonomilerine neden olmaktadır. Malların, üretim faktörlerinin ve bunların yanı sıra bilgi ve teknolojinin birlik içerisinde serbest dolaşımı, üretimde etkinliği artırarak dışsal ölçek ekonomilerine yol açmaktadır. Ayrıca, Gümrük Birlikleri dış ticaret işlemleri neticesinde ihtiyaç duyulan döviz rezervlerini azaltmaktadır. Böylece dış ticaret işlemlerinden kaynaklanan risk ve belirsizlikler de ortadan kaldırılmış olmaktadır. Bu etki iki şekilde ortaya çıkmaktadır: bunlardan ilki birlik içindeki üretimin artması neticesinde ithalat ihtiyacının ve dolayısıyla döviz talebinin azalmasıdır. Diğer sebep ise, birliğe giren ülkelerin pazarlık gücünün artması ve lehlerine dönen dış ticaret hadleri neticesinde daha az dövize ihtiyaç duymalarıdır. Gümrük Birliği dışında kalan ülkelere birlik içindeki ülkelere doğrudan sermaye yatırımı gerçekleşmesi ve birlik içindeki ülkelerin gelir artışı ile birlikte tasarruf ve yatırımlarında meydana gelecek artış da sanayileşme üzerinde olumlu etki oluşturmaktadır (Dura ve Atik, 2003).

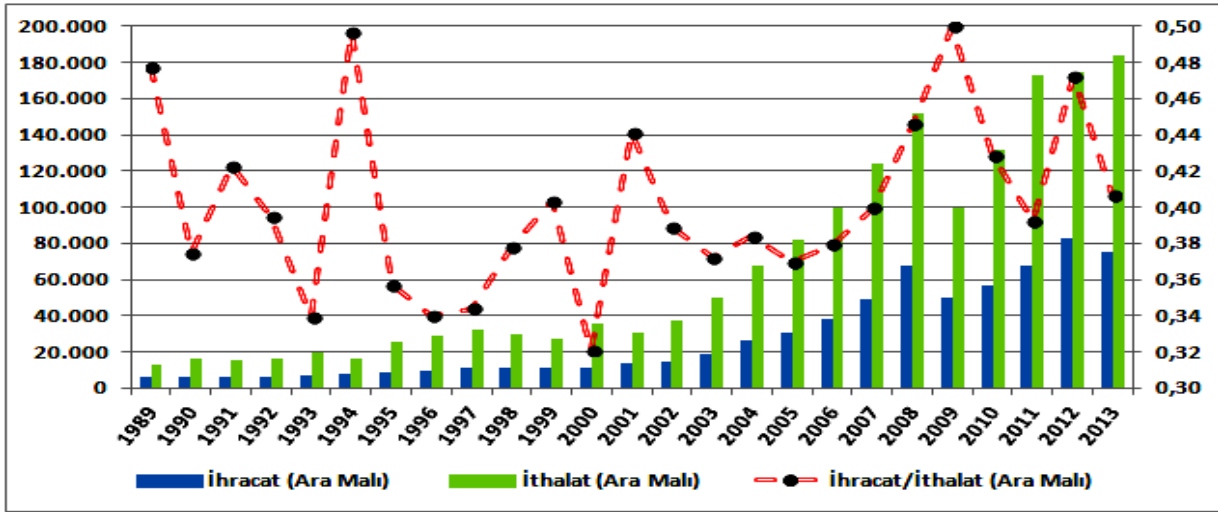
Bu çalışmada, Türkiye ile AB arasında 1996 yılından günümüze süregelen Gümrük Birliği Anlaşması'nın Türkiye'nin dış ticaretini nasıl şekillendirdiği incelenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de ithalat ve ihracatın kompozisyonu incelenmekte ve mevcut durum analizinden elde edilen bulgular ayrıntılı bir biçimde gözler önüne serilmektedir.

2. Türkiye’de İthalat ve İhracatın Yapısal Gelişimi

İthalat ve ihracatın hacmi Türkiye’nin dış dünya ile ekonomik bütünleşme seviyesi açısından önemli olduğu gibi üretim ve istihdam kapasitesini etkilemek suretiyle ekonomik büyüme performansı ile de yakından ilgilidir. Ancak, toplam ithalat ve ihracatın yanında ithalat ve ihracatın yapısı da son derece önemlidir. Şekil 1.’de 1989-2013 dönemi içerisinde Türkiye’nin ara malı ithalat ve ihracatı Şekil 2’de de aynı dönem için sermaye malı ithalat ve ihracatı görülmektedir. Buna göre, Türkiye’de söz konusu dönem içerisinde ara malı ve sermaye malı ithalatı, ihracatından daha büyüktür. Ayrıca, 2013 yılında toplam ithalatın %73’ü ara malı ithalatı olarak gerçekleşirken, ara malı ihracatı toplam ihracatın %49’unu oluşturmaktadır. Sermaye malına bakıldığında ise, 2013 yılında toplam ithalatın %14’ü sermaye malı ithalatı olarak gerçekleşirken, toplam ihracatın %10’unu sermaye malı oluşturmuştur. Genel itibariyle 1994 krizi ve 2008 küresel finans krizlerinin yaşandığı dönemlerde ara malı ihracatının ithalatını karşılama oranı %50 ile en yüksek seviyelerini görmüştür. Sermaye malında da durum çok farklı değildir. Türkiye’de 2001 yılında yaşanan “Bankacılık Krizi” nedeniyle artan döviz kuru ve pahalılaştıran ithalat nedeniyle sermaye malı ithalatı 11,3 milyar dolar¹ seviyesinden 6,9 milyar dolara gerilemiştir. Sermaye malı ihracatı ise 2,1 milyar dolar seviyesinden 2,6 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde sermaye malı ihracatının ithalatını karşılama oranı %37 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, ekonomik durgunluktan kaynaklı olarak dış ticaret hacminin daralmasından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, 2008 küresel finans krizi döneminde de sermaye malı ihracatı bir önceki yıla göre %17 artış göstermiş ve 13,7 milyar dolardan 16,7 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde sermaye malı ithalatı ise, 28 milyar dolardan 21,4 milyar dolara gerilemiştir. Bu dönemde sermaye malı ihracatının ithalatını karşılama oranı %59 olarak gerçekleşmiştir. Gerek ara malı ve gerekse de sermaye malında kriz dönemlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranlarının yükselmesi döviz kurlarındaki yükselmeden kaynaklı olarak ithalatın pahalılaşması ve ihracattan daha fazla düşüş göstermesinden kaynaklanmaktadır.

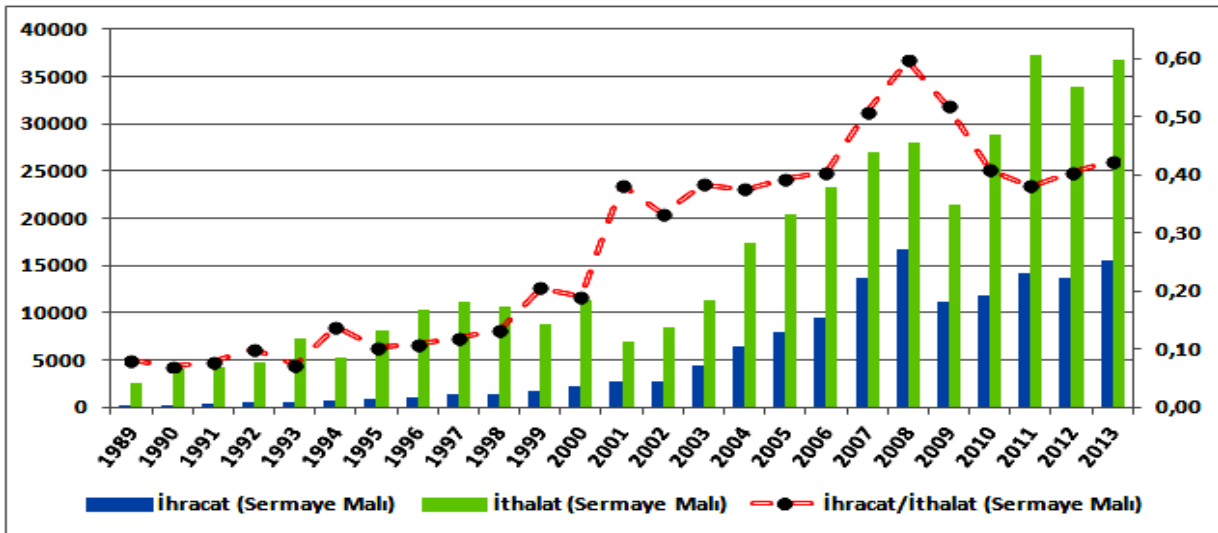
¹ Amerikan Doları’nı ifade etmektedir.

Şekil 1. Türkiye'nin Ara Mali İthalat ve İhracatı (1989-2013) (Milyon USD)

Kaynak: TCMB'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

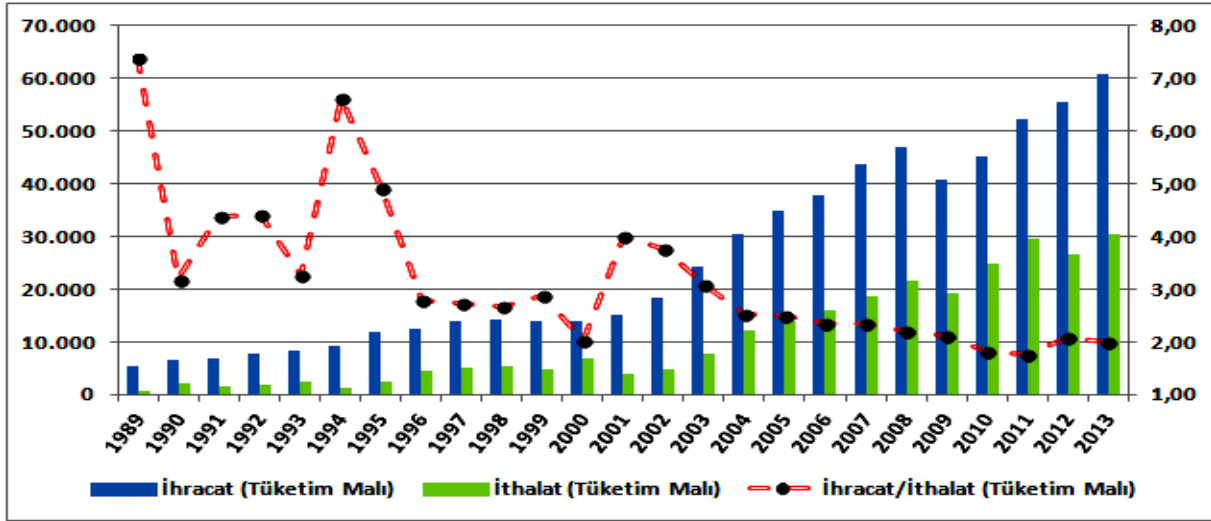
Şekil 2. Türkiye'nin Sermaye Mali İthalat ve İhracatı (1989-2013)

Kaynak: TCMB'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'nin 1989-2013 döneminde tüketim malı ithalat ve ihracatı Şekil 3.'de görülmektedir. Buna göre, 2008 küresel finans krizinin yansımalarının görüldüğü 2009 ve 2010 yılları dışında Türkiye'nin tüketim malı ihracatı, ithalatından daha fazla olmuştur. Liberalizasyon sürecinin başları sayılabilecek 1989 yılında ihracatın yapısı daha çok tüketim malları ile sınırlı olmakla birlikte ilerleyen yıllarda üretimin gelişip genişlemesi ile birlikte ara malı ve sermaye malı ihracatında da gözle görülür artışlar yaşanmıştır (Bkz. Şekil 1-2). Küresel kriz sonrası dönemde hiç azalmadan artışını sürdüren tüketim malı ihracatı 2013 yılında tüketim malı ithalatının 2 katı seviyelerinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde tüketim malı ihracatı toplam ihracatın %40'ı seviyelerinde gerçekleşirken, tüketim malı ithalatı da toplam ithalatın %12'sini oluşturmuştur.

Şekil 3. Türkiye'nin Tüketim Malı İthalat ve İhracatı (1989-2013)

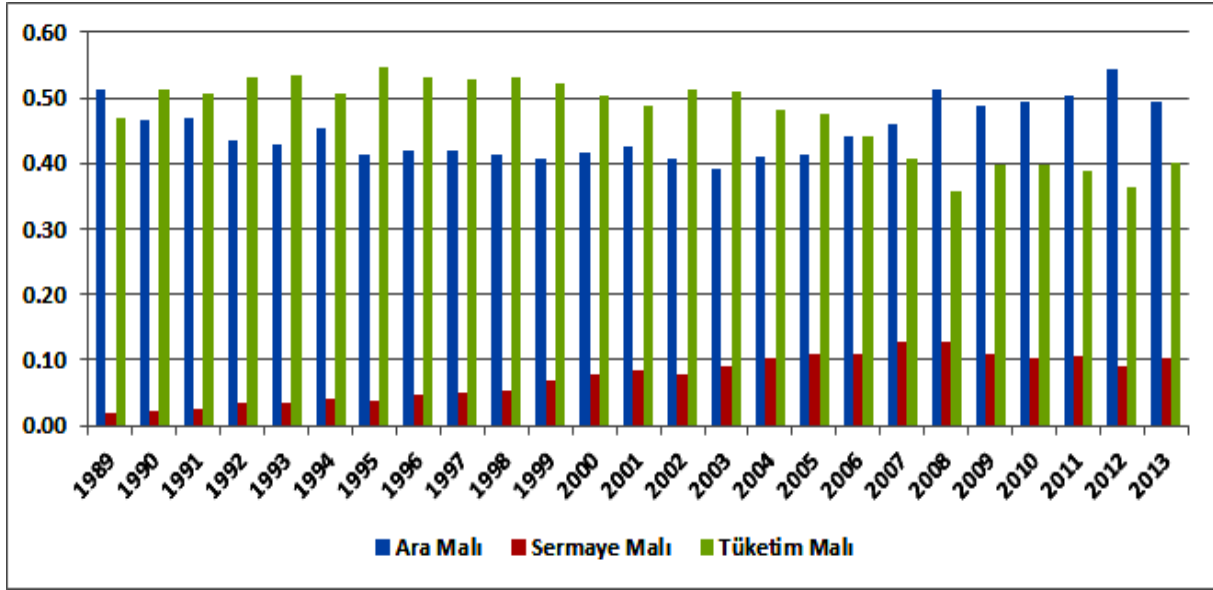

Kaynak: TCMB'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Özetlemek gerekirse, 2013 yılında Türkiye'nin ihracatının %49'u ara malı, %40'ı tüketim malı ve %10'u da sermaye malından oluşmaktadır. İthalatın ise, %73'ü ara malı, %14'ü sermaye malı ve %12'si ise tüketim malından oluşmaktadır.

Şekil 4.'de 1989-2013 döneminde Türkiye'de ihracatın yapısal gelişimi görülmektedir. Buna göre; sermaye malı ihracatı 1989 yılında toplam ihracatın %2'sini oluştururken, 2007 ve 2008 yıllarında bu oran toplam ihracatın %13'üne 2013 yılına gelindiğinde ise, %10'una ulaşmıştır. Tüketim malı ihracatı ise, 1990-2006 dönemi içerisinde toplam ihracat içerisinde daima en büyük paya sahip olmuştur. Öyle ki; 1990 yılında toplam ihracatın %51'ini tüketim malı ihracatı oluştururken, 2013 yılına gelindiğinde bu oran %40'a kadar gerilemiştir. Ara malı ihracatı ise, toplam ihracat içerisinde 2006 yılına kadar tüketim malı ihracatının altında paylar almış ve %47-%44 aralığında seyretmiştir. 2006 yılında ara malı ve tüketim malı ihracatı toplam ihracat içerisinde %44 ile eşit paylar almışlar ve bu yıldan itibaren ara malı ihracatı toplam ihracat içerisinde tüketim malı ihracatından daha fazla pay alagelmıştır. Öyle ki; 2013 yılına gelindiğinde toplam ihracatın %49'unu ara malı ihracatı oluşturmaktadır.

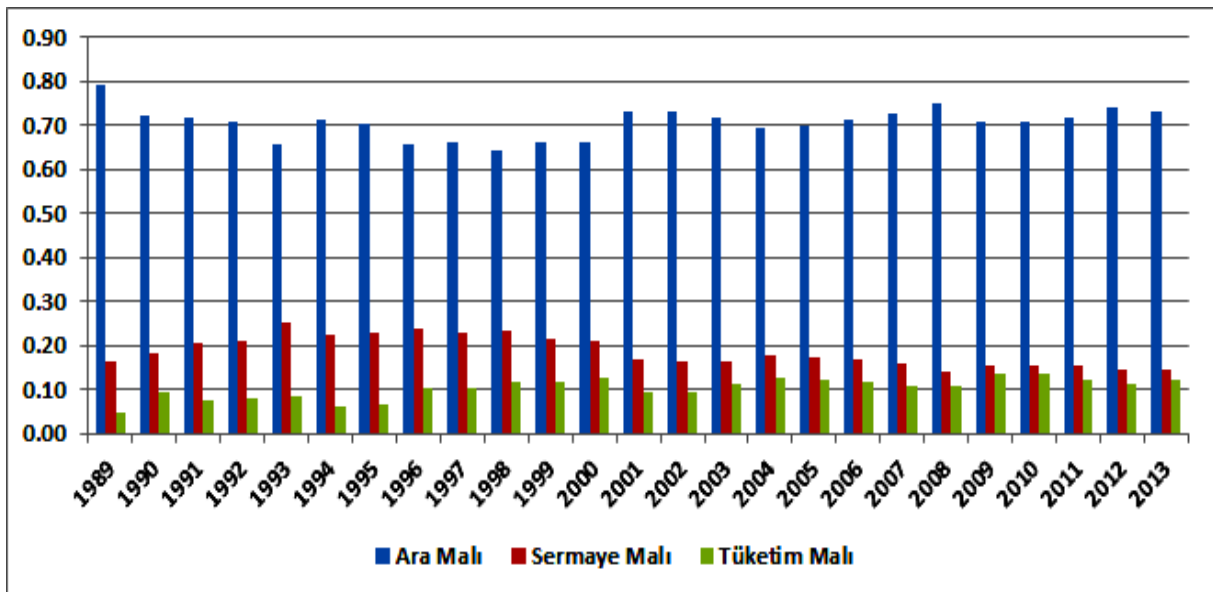
Şekil 4. Türkiye’de İhracatın Yapısal Gelişimi (1989-2013) (%)

Kaynak: TCMB’den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 5’de 1989-2013 dönemi için Türkiye’de ithalatın yapısal gelişimi görülmektedir. Buna göre; ara malı ithalatı tüm dönemlerde toplam ithalat içerisinde en yüksek paya sahiptir. Öyle ki; 1989 yılında toplam ithalatın %79’unu ara malı ithalatı oluştururken 2013 yılına gelindiğinde bu oran %73 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim malı ithalatı ise, 1989 yılında toplam ithalatın %5’ini, 2013 yılına gelindiğinde ise %12’sini oluşturmaktadır. Sermaye malı ithalatına bakılacak olursa, süreç içerisinde artış ve azalışlar kaydetmiş olsa da 2013 yılında toplam ithalatın %15’ini oluşturmaktadır.

Şekil 5. Türkiye’de İthalatın Yapısal Gelişimi (1989-2013) (%)

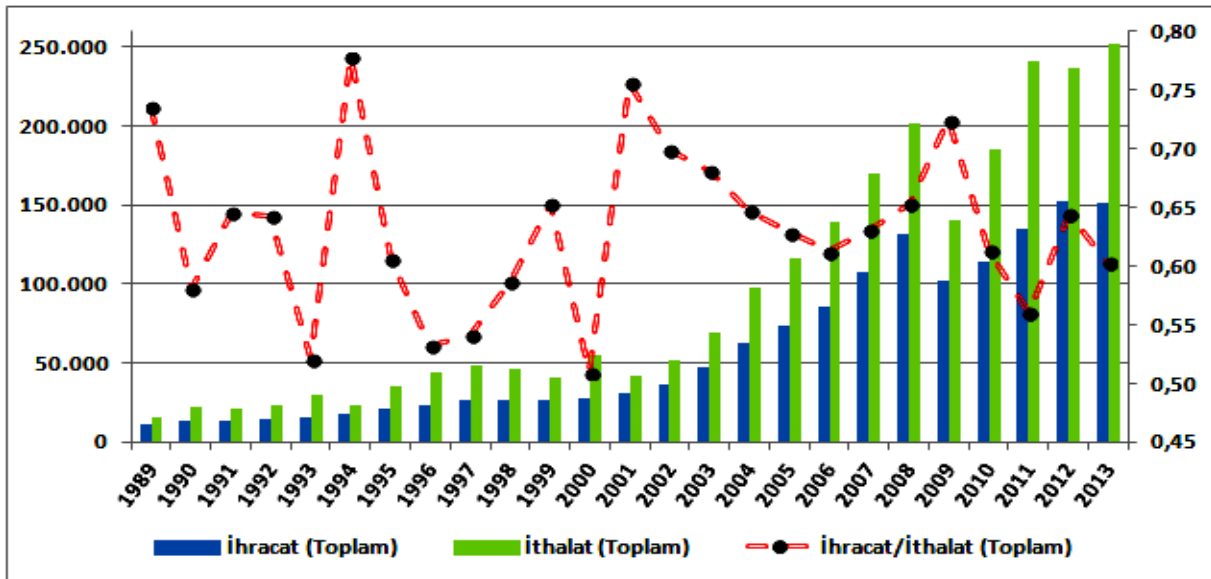

Kaynak: TCMB’den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1989-2013 döneminde Türkiye'nin toplam ithalat ve ihracatının gelişimi Şekil 6.'da görülmektedir. Buna göre; Türkiye'nin gerek iç ve gerekse de küresel koşulların etkisiyle yaşamış olduğu kriz dönemleri olan 1994, 2001 ve 2009 yılları dışında ithalat ve ihracat performansı istikrarlı bir biçimde artış göstermektedir. Türkiye'nin kriz dönemlerinde kurlardaki yükselmeden kaynaklı olarak ithalatında gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. Aynı dönemde ihracatta da ciddi bir düşüş söz konusu olmaktadır. Bu düşüşün temel kaynağı da yine artan döviz kurları nedeniyle pahalılaştıran ithalattır. Nitekim, Türkiye ihracatını ithal etmiş olduğu ham madde ve ara malları ile gerçekleştirebilmektedir. Bu da, kur artışı sonucu pahalılaştıran ithalatın, ihraç malı üretim maliyetlerini olumsuz etkilediği anlamına gelmektedir. Böylece, ihracat tıpkı ithalatta olduğu gibi aşağı yönlü hareket etmektedir. Ayrıca, 2008 küresel finans krizinin etkilerinin görüldüğü 2009 yılı sonrasında gerek ithalat ve gerekse de ihracatta önemli artışlar yaşanmış hatta kriz öncesi dönemlerin dahi üzerine çıkmıştır. İhracatın ithalata karşılama oranına bakıldığında ise, 2011 yılında %56, 2012 yılında %64 ve 2013 yılına gelindiğinde ise, %60 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 6. Türkiye'nin Toplam İthalat ve İhracatı (1989-2013)

Kaynak: TCMB'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. Türkiye'nin İthalat Yaptığı Ülkeler ve İhracat Pazarındaki Dönüşüm

Türkiye'nin 1996 ve 2013 yıllarında ihracat yaptığı ülkeler ve bu ülkelerin Türkiye'nin toplam ihracatından aldıkları payların karşılaştırması Tablo 1.'de görülmektedir. Buna göre; Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliğinin gerçekleştiği 1996 yılında toplam ihracatının %22,30'u Almanya'ya gerçekleştirirken %7,10'u A.B.D.'ye, %6,50'si Rusya'ya,

%6,20'si İtalya'ya, %5,40'ı İngiltere'ye, %4,50'si Fransa'ya, %3,30'u Hollanda'ya gerçekleşmektedir.

2013 yılına gelindiğinde ise, Almanya'nın yine Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olduğu ancak, 1996 yılındaki %22,30'luk payının %9,03'e gerilediği görülmektedir. Yine 2013 yılında Irak %7,87 ile Türkiye'nin ihracat pazarında ikinci sırada yer almaktadır. Buna ek olarak, ihracatın %5,78'i İngiltere'ye, %4,59'u Rusya'ya, %4,43'ü İtalya'ya, %4,20'si Fransa'ya, %3,71'i A.B.D.'ye %3,27'si Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'ne, %2,86'sı İspanya'ya, %2,76'sı İran'a %2,37'si Çin'e, %2,33'ü Hollanda'ya, %2,11'i Mısır'a, %2,10'u Suudi Arabistan'a, %1,95'i Azerbaycan'a ve %1,81'i ise Libya'ya gerçekleşmektedir. Açıkça görülmektedir ki; 1996 yılında Türkiye'nin ihracatı ağırlıklı olarak A.B.D. ve Avrupa'ya gerçekleşirken, 2013 yılına gelindiğinde Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ile Çin'in de ön sıralara yükseldiği görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin 1996 ve 2013 Yıllarında İhracat Yaptığı Ülkeler ve Bu Ülkelerin Türkiye'nin Toplam İhracatından Aldıkları Payların Karşılaştırması

Ülkeler	İhracat 1996 (Bin USD)	Toplam İhracat İçerisindeki Pay (%)	Ülkeler	İhracat 2013 (Bin USD)	Toplam İhracat İçerisindeki Pay (%)
Almanya	5.186.588	22.30	Almanya	13.706.034	9.03
A.B.D.	1.639.016	7.10	Irak	11.952.995	7.87
Rusya Federasyonu	1.511.634	6.50	İngiltere	8.772.951	5.78
İtalya	1.446.419	6.20	Rusya Federasyonu	6.965.120	4.59
İngiltere	1.260.636	5.40	İtalya	6.717.606	4.43
Fransa	1.053.157	4.50	Fransa	6.377.906	4.20
Hollanda	769.682	3.30	ABD	5.636.015	3.71
Belçika Lüksemburg	492.663	2.10	BAE	4.966.063	3.27
Suudi Arabistan	430.644	1.90	İspanya	4.334.932	2.86
İspanya	363.264	1.60	İran	4.192.647	2.76
Mısır	316.228	1.40	Çin	3.600.931	2.37
Romanya	314.045	1.40	Hollanda	3.538.221	2.33
Suriye	307.778	1.30	Mısır	3.200.728	2.11
İran	297.521	1.30	Suudi Arabistan	3.191.517	2.10
Avusturya	290.514	1.30	Azerbaycan	2.960.333	1.95
Cezayir	278.373	1.20	Libya	2.753.218	1.81
İsviçre	275.717	1.20	İsrail	2.649.770	1.75
Ukrayna	267.539	1.20	Romanya	2.616.742	1.72
İsrail	254.853	1.10	Belçika	2.574.007	1.70
Polonya	253.248	1.10	Ukrayna	2.189.556	1.44
Diğerleri	6.214.947	26.80	Diğerleri	48.909.341	32.22

Kaynak: TÜİK'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'nin 1996 ve 2013 yıllarında ithalat yaptığı ülkeler ve bu ülkelerin Türkiye'nin toplam ithalatından aldıkları payların karşılaştırması Tablo 2.'de görülmektedir. Buna göre; 1996 yılında Almanya, Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında %17,91'lik pay ile ilk sırada yer almaktadır. Buna ek olarak toplam ithalatın %9,82'si İtalya'dan, %8,06'sı A.B.D.'den, %6,35'i Fransa'dan, %5,75'i İngiltere'den, %4,40'ı Rusya'dan, %3,91'i Suudi

Arabistan'dan, %3,32'si ise Hollanda'dan sağlanmaktadır. 2013 yılına gelindiğinde ise, Almanya'nın toplam ithalat içerisindeki payının %9,61'e düştüğü görülmektedir. Buna ek olarak, toplam ithalatın %9,96'sı Rusya'dan, %9,81'i Çin'den, %5,12'si İtalya'dan, %5,01'i A.B.D.'den ve %4,13'ü de İran'dan sağlanmaktadır. Buradan da açıkça anlaşılmaktadır ki; Türkiye'nin yüksek hacimli doğalgaz ithalatı nedeniyle Rusya ve İran ithalat partnerleri içerisinde en üst sıralara yükselmişlerdir. Çin ise, ucuz iş gücü avantajını kullanarak 2013 yılında Türkiye'ye 24,6 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. 2013 yılında Türkiye'nin Çin ile dış ticaret açığı 21 milyar dolar seviyesindedir. Bu da toplam 71,4 milyar dolar olan dış ticaret açığının %29,4'üne tekabül etmektedir.

Tablo 2. Türkiye'nin 1996 ve 2013 Yıllarında İthalat Yaptığı Ülkeler ve Bu Ülkelerin Türkiye'nin Toplam İthalatından Aldıkları Payların Karşılaştırması

Ülkeler	İthalat 1996 (Bin USD)	Toplam İthalat İçerisindeki Pay (%)	Ülkeler	İthalat 2013 (Bin USD)	Toplam İthalat İçerisindeki Pay (%)
Almanya	7.813.503	17.91	Rusya Federasyonu	25.064.214	9.96
İtalya	4.285.793	9.82	Çin	24.685.881	9.81
A.B.D.	3.515.963	8.06	Almanya	24.181.568	9.61
Fransa	2.771.466	6.35	İtalya	12.884.895	5.12
İngiltere	2.510.395	5.75	A.B.D.	12.596.178	5.01
Rusya Federasyonu	1.921.139	4.4	İran	10.383.143	4.13
Suudi Arabistan	1.707.636	3.91	İsviçre	9.647.289	3.83
Hollanda	1.448.604	3.32	Fransa	8.079.820	3.21
Japonya	1.421.921	3.26	İspanya	6.417.722	2.55
Belçika Lüksemburg	1.128.645	2.59	Hindistan	6.367.788	2.53
İspanya	1.033.710	2.37	İngiltere	6.270.869	2.49
İsviçre	1.014.743	2.33	Güney Kore	6.088.466	2.42
İran	806.335	1.85	B.A.E.	5.384.468	2.14
Ukrayna	761.658	1.75	Ukrayna	4.516.333	1.79
Cezayir	736.914	1.69	Yunanistan	4.206.020	1.67
Güney Kore	719.401	1.65	Belçika	3.843.375	1.53
İsveç	659.917	1.51	Romanya	3.592.568	1.43
Çin	556.492	1.28	Japonya	3.453.189	1.37
Avusturya	545.485	1.25	Hollanda	3.362.322	1.34
Libya	476.346	1.09	Polonya	3.184.407	1.27
Diğerleri	7.790.932	17.86	Diğerleri	67.439.484	26.80

Kaynak: TÜİK'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'nin AB ülkeleri ile gerçekleştirmiş olduğu ithalat ve ihracatının gelişimi Şekil 7. ve 8.'de görülmektedir. Buna göre; Türkiye'nin Gümrük Birliği üyesi olduğu 1996 yılında toplam ihracatının %54'ü AB ülkelerine gerçekleştirilirken bu oran 2008 yılı itibariyle düşüş trendine girmiş ve 2013 yılında %42 seviyesine gerilemiştir. İthalata bakıldığında ise, 1996 yılında Türkiye'nin toplam ithalatının %56'sı AB ülkelerinden sağlanırken, 2013 yılına

gelindiğinde bu oranın %37'ye gerilediği görülmektedir. Her iki şekilde de açıkça görülmektedir ki; toplam ihracat ve ithalat çizgisi ile AB ülkeleri ile yapılan ithalat ve ihracat çizgileri arasındaki makas giderek açılmaktadır. Bu da, Türkiye'nin 1996 Gümrük Birliği üyeliği sonrasında hemen hemen 2003 yılına kadar AB ile sürdürmüş olduğu yakın ticari ilişkilerinin yerini yeni partnerlerin aldığı ortaya koymaktadır. Öyle ki; ihracatta, Almanya'nın payının 1996 yılından 2013'e gelindiğinde %13,2 gerilediği görülmektedir. Buna karşın, Irak, BAE, İran, Çin, Mısır, Suudi Arabistan, Azerbaycan ve Libya Türkiye'nin güçlü ihracat partnerleri arasına girmişlerdir. Bir başka deyişle, Türkiye Avrupa'dan Yakın ve Orta Doğu ülkelerine doğru bir pazar kayması yaşamıştır. Öte yandan, 1996 yılı ve sonrasında yoğun bir şekilde ABD ve Avrupa'dan karşılanan ithalat talebi 2013 yılına gelindiğinde Rusya, Çin ve İran'a kaymaktadır. Rusya ve İran'ın Türkiye'nin ithalatında ön sıralara yükselmesi Türkiye'nin bu ülkelerden gerçekleştirmiş olduğu doğalgaz ithalatından kaynaklanmaktadır. Çin ise, bir çok alanda sunduğu ucuz ham madde ve ara malı nedeniyle Türkiye'ye çok yoğun bir biçimde ihracat gerçekleştirmektedir.

Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payının son yıllarda azalmasının bir diğer önemli nedeni de Türkiye'nin özellikle de Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ile gerçekleştirmiş olduğu serbest ticaret anlaşmaları ve bu kapsamda genişleyen ticaret hacmidir. Öyle ki; bugüne kadar, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri* (MDAÜ : Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Estonya, Letonya, Bulgaristan, Romanya) ile EFTA ülkelerinin (Norveç, İzlanda, İsviçre, Liechtenstein) yanı sıra, İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Fas, Filistin, Tunus, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili ve Ürdün'le serbest ticaret anlaşmaları imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir. Lübnan'la imzalanan anlaşma ise halen onay sürecindedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Erişim: 01.05.2014).

Şekil 7. Türkiye'nin AB Ülkelerine Gerçekleştirdiği İhracat ve Toplam İhracat İçerisindeki Payı

Kaynak: TÜİK'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 8. Türkiye'nin AB Ülkelerine Gerçekleştirdiği İthalat ve Toplam İthalat İçerisindeki Payı

Kaynak: TÜİK'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

4. Sonuç

Gümrük Birliği'nin gerçekleştirildiği 1996 yılından günümüze kadar olan süreçte Türkiye'nin ithalat ve ihracatı gerek nitelik ve gerekse de nicelik olarak değişim arzemiştir. Söz konusu dönemde ihracat ve ithalat hacmi büyümüştür. Hiç şüphesiz, Gümrük Birliği üyeliği, Türkiye'nin AB ile olan ticaretini olumlu etkilemiştir. Ancak son dönemlerde küresel dinamiklerin de etkisiyle bu durum değişiklik göstermektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dâhil olduğu 1996 yılında toplam ihracatının %54'ü, toplam ithalatının ise %56'sı AB ülkeleri

ile gerçekleştirilmiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise, toplam ihracatın %42'si ve toplam ithalatın da %37'si AB ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir.

Açıkça görülmektedir ki; Türkiye'nin AB ülkeleri ile gerçekleştirmiş olduğu ithalat ve ihracattaki azalma özellikle de 2008 küresel finans krizinin etkilerinin görüldüğü dönemden sonra kendini göstermektedir. Bu da, Türkiye'nin yakın ticari ilişki içerisinde bulunduğu AB ekonomilerinde yaşanan daralmadan kaynaklanmaktadır. Nitekim, söz konusu ülkelerde yaşanan ekonomik daralma, üretimin yavaşlaması ve buna bağlı olarak da ithal malı talebinin ve ihracat potansiyelinin zayıflaması ile sonuçlanmıştır.

Bu süreçte, Türkiye'nin AB ile olan ticari ilişkileri zayıflarken gerek ithalatta ve gerekse de ihracatta başka ülkeler öne çıkmaya başlamışlardır. Öyle ki; ucuz işgücü avantajını son derece etkili kullanan Çin, 1996 yılında Türkiye'ye 556,4 milyon dolar ihracat yaparken, 2013 yılında bu rakam 24,6 milyar dolara ulaşmıştır. Buna ek olarak, Rusya ve İran gibi Türkiye'nin önemli doğalgaz tedarikçileri olan ülkeler de Türkiye'nin ithalatından önemli ölçüde pay almaktadırlar. Öyle ki; Türkiye 2013 yılında Rusya'dan 25, İran'dan ise 10 milyar dolar ithalat yapmıştır.

Türkiye, AB ülkelerine gerçekleştiremediği ihracatına ise, Yakın ve Orta-Doğu pazarı ile karşılık bulmuştur. Öyle ki; Irak başta olmak üzere Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Suudi Arabistan, İran, Azerbaycan ve Libya söz konusu dönemde Türkiye'nin önemli ölçüde ihracat yaptıkları ülkeler olmuşlardır.

Dış ticaret sadece rakamsal olarak değil kompozisyonel olarak da değişiklik göstermiştir. 1989 yılında ihracatın bileşimine bakıldığında, sermaye malı ihracatı toplam ihracatın %2'sini oluştururken, tüketim malı ihracatı toplam ihracatın %47'sini, ara malı ihracatı ise %51'ini oluşturmuştur. 2013 yılında ise, Türkiye'nin ihracatının %49'u ara malı, %40'ı tüketim malı ve %10'u da sermaye malından oluşmuştur.

Özetle, Gümrük Birliği'nde geçen süre zarfında Tüketim malı ihracatının payı önemini korumakla birlikte %51'lik orandan %40'a düşmüş ve ilk sıradan ikinci sıraya gerilemiştir. Bununla birlikte sermaye malı ihracatının payı %2 den %10 seviyesine çıkmıştır. Bu durum, ekonomideki niteliksel değişimin bir ölçüsü olarak kabul edilmelidir. Gerek dolaylı yatırımlar, gerekse diğer dinamik etkiler neticesinde ekonomi sermaye malı ihracatını artırmıştır.

İthalata bakıldığında, ara malı ithalatının tüm dönemlerde toplam ithalat içerisinde en yüksek paya sahip olduğu ancak payının giderek azaldığı görülmektedir. 1989 yılında toplam

ithalatın %79'unu, 2013 yılında ise %73'ünü ara malı ithalatı oluşturmuştur. Tüketim malı ithalatı ise, 1989 yılında toplam ithalatın %5'ini, 2013 yılına gelindiğinde ise, %12'sini oluşturmaktadır. Tüketim malı ithalatı, ara malı ithalatının aksine payını artırmıştır. Sermaye malı ithalatına bakılacak olursa, 2013 yılında toplam ithalatın %15'ini oluşturduğu görülmektedir. 1989 yılındaki %16 lık payı ile kıyaslandığında fazla bir değişiklik yaşanmadığı söylenebilir.

Dış ticaret açısından ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birisini şu şekilde özetlemek mümkündür: Siyasi ilişkiler ve ikili anlaşmalar neticesinde Türkiye'nin ticaret ortaklarında son yıllarda bir dönüşüm yaşanmıştır. 2013 yılında yaklaşık 35 milyar dolar ithalat yapılan Rusya ve İran ile 24 milyar dolar ithalat yapılan Çin'e ancak yaklaşık 15 milyar dolar ihracat gerçekleştirilebilmiştir. Açıkça görülmektedir ki; Türkiye'nin ithalatında yüksek paya sahip Çin, Rusya ve İran'a aynı hacimde ihracat yapılamadığı için ciddi bir dış ticaret açığı oluşmaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] ANTALYA AB BILGI MERKEZİ (2010), Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Etkileri,
<https://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/c2518b72560e3466982b8e6e5937725d.pdf>, Erişim: 01.05.2014.
- [2] AYDIN, Ali Kemal, (2004), Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesindeki Önemi, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı: Şubat
http://www.mfa.gov.tr/serbest-ticaret-anlasmalarinin-yeri-ve-turkiye_nin-dis-ticaretinin-gelistirilmesindeki-onemi.tr.mfa, Erişim: 01.05.2014.
- [3] DURA, Cihan ve ATİK, Hayriye (2003), Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- [4] DÜNYA BANKASI,
<http://www.avrupa.info.tr/uploads/tr-eu-customs-union-tr.pdf>, Erişim: 01.05.2014.
- [5] KARACA, Nil (2003), GATT'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne, Maliye Dergisi, Sayı 144, ss. 84-99.
- [6] KREININ, Mordechai E. (1964), On the Dynamic Effects of a Customs Union, Journal of Political Economy, Vol. 72, No. 2, pp. 193-195.
- [7] ŞAHİNÖZ, Ahmet (2002), Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü. Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, 177-189.
- [8] T.C. Dışişleri Bakanlığı,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>, Erişim: 01.05.2014.
- [9] T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü,
<http://ab.gtb.gov.tr/ab-ile-iliskiler/30-soruda-gumruk-birligi>, Erişim: 01.05.2014.
- [10] TCMB, evds.tcmb.gov.tr, Erişim: 01.05.2014.
- [11] YILDIRIM, Ertuğrul ve DURA, Cihan (2007), Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 28, Ocak-Haziran 2007, ss. 141-177.